

Waldemar Żebrowski

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2260-0491>

emeryt

e-mail: waldemar.zebrowski@uwm.edu.pl

Wybrane aspekty myśli politycznej Stronnictwa Demokratycznego w latach 1937–1940

Abstrakt

Celem artykułu jest prezentacja wybranych aspektów myśli politycznej ruchu demokratycznego w Polsce formułowanej i publikowanej w latach 1937–1940. Zestawieniu poddano kluczowe dla tego okresu dokumenty programowe. W rezultacie przeprowadzonej analizy zaprezentowano proponowany przez Stronnictwo Demokratyczne zarys organizacji przestrzeni społeczno-politycznej i gospodarczej Rzeczypospolitej Polskiej. W przedwojennym SD twierdzono, że rozwój kraju możliwy jest jedynie w warunkach systemu demokratycznego, a ograniczenia w tym zakresie zagrożą bezpieczeństwu i suwerenności Polski. Ukazano też stosunek tej formacji do wybuchu II wojny światowej. Myśl polityczna, która była udziałem twórców SD, w znaczący sposób wpłynęła na przyszłe pokolenia członków tej partii, niejednokrotnie była inspiracją do podejmowania przez nich działań politycznych.

Słowa kluczowe: Polska, Klub Demokratyczny, Stronnictwo Demokratyczne, myśl polityczna

Wprowadzenie

Stronnictwo Demokratyczne powstało w końcowym okresie dwudziestolecia międzywojennego. Rodowód ideowy rodzącego się wówczas ruchu politycznego związany był z tradycją polskich dążeń wolnościowych oraz nurtem demokratycznym w polskiej myśli politycznej XIX i początków XX wieku (Czubiński, 1998). Był też wypadkową nastrojów i postaw ujawniających się w środowiskach polskiej inteligencji w drugiej połowie międzywojnia (Sikorski, 1981). Powstanie SD to także wynik niepokoju związanego ze wzrostem napięcia w Europie

oraz reakcja na formę sprawowania władzy przez sanację i powstałą 21 lutego 1937 roku jej prorządową partię – Obóz Zjednoczenia Narodowego. Ta nowa organizacja polityczna stawiała sobie za zadanie przede wszystkim „pełną realizację zasad ustrojowych zawartych w konstytucji kwietniowej oraz obronę państwa i skupienie w tym celu społeczeństwa wokół armii i marszałka Edwarda Rydza-Śmigłego” (Żebrowski, 2008).

Powstanie OZN przyspieszyło proces kształtowania się opozycyjnych grup w parlamencie. Już od początku 1937 roku w wystąpieniach posła Tadeusza Kopcia, senatorki Reginy Fleszarowej, wicemarszałka Mikołaja Kwaśniewskiego – związanych z pracą niepodległościową w obozie piłsudczykowski – uzewnętrzniała się krytyka rządzącego obozu. W październiku tego roku grupy inteligencji zaczęły tworzyć kluby demokratyczne (Ajenkiel, 1975), które poprzedzały i stanowiły podłoże SD. Uznano, że przed utworzeniem partii politycznej, w celu przygotowania dobrej „platformy społeczno-politycznej powinno się powołać do życia kluby dyskusyjne, kluby demokratyczne” (Grzędziński, 1979).

W dniu 16 października 1937 roku powstał, jako pierwszy, Klub Demokratyczny w Warszawie. W kamienicy Księżąt Mazowieckich na rynku Starego Miasta spotkali się inicjatorzy tego przedsięwzięcia: przedstawiciele Senatu, świata nauki, literaci i dziennikarze oraz przedstawiciele wolnych zawodów. Wszystkich powitał prof. Mieczysław Michałowicz – senator RP. Przedstawił on zebrany przygotowany wcześniej projekt *Małej Deklaracji Demokratycznej*, która po dyskusji została przyjęta przez aklamację; wybrano też 15 członków Zarządu Klubu, 6 zastępców oraz komisję rewizyjną (Zebranie, 1964). Natomiast podczas pierwszego Walnego Zgromadzenia uchwalona została deklaracja programowa Warszawskiego Klubu Demokratycznego (Deklaracja programowa, 1964).

Działalność Klubu Demokratycznego w Warszawie znalazła uznanie i naśladowców w terenie. W wielu ośrodkach zaczęli grupować się przedstawiciele sfer intelektualnych i politycznych oraz wojskowi związani dawniej z ruchem legionowym i Polską Organizacją Wojskową. Wynikiem tych tendencji było powstanie licznych klubów demokratycznych, m.in. w Krakowie, Łodzi, Lwowie, Wilnie, Lublinie, Katowicach, Sosnowcu, Kielcach, Bielsku Białej, Radomiu, Poznaniu, Rzeszowie, Piotrkowie, Kaliszu oraz innych większych miastach II Rzeczypospolitej (Stronnictwo Demokratyczne, 1967, s. 14–18). W serii odczytów i dyskusji toczonych w KD mówiono m.in. o konieczności zagwarantowania interesów Polski na terenie Wolnego Miasta Gdańska; wolności prasy i myśli twórczej oraz sytuacji społecznej i politycznej w Polsce (Fagelzang-Adler, 2013). Analizowano rozwój sytuacji międzynarodowej i w tym kontekście kierunki polskiej polityki zagranicznej. Dużo uwagi poświęcano kultywowaniu tradycji narodowej.

W czerwcu 1938 roku, podczas Zjazdu Klubów Demokratycznych we Lwowie, 55 ich przedstawicieli zapowiedziało utworzenie nowej partii politycznej. Powołano jednocześnie Centralną Komisję Organizacyjną Stronnictwa Demokratycznego (Stronnictwo Demokratyczne, 1967, s. 18). SD, jak zaznaczono w podjętej uchwale, swą ofertę programową skieruje do grup patriotycznie i niepodległościowo nastawionej inteligencji. Lwowskie decyzje niebawem zostały zmaterializowane. Stało się to podczas I Kongresu SD, który obradował w dniach 15–16 kwietnia 1939 roku w Warszawie. Wybrano wówczas władze¹ oraz uchwalono statut i *Deklarację programową SD* (Rajewski 1987, s. 18–19). Oprócz obszaru Polski, nowa partia polityczna miała też działać w ośrodkach emigracyjnych.

W przedwojennym ruchu demokratycznym pewną rolę odegrały Sekcje Młodych, które powstały głównie przy klubach demokratycznych w miastach uniwersyteckich. Zrzeszały młodzież akademicką identyfikującą się z programem politycznym KD, która podlegała organizacyjnie zarządom tych klubów.

Powstanie klubów demokratycznych i Stronnictwa Demokratycznego było pewną konsekwencją rozwojową. Dorobek klubów demokratycznych włączyć trzeba do dziejów utworzonego na ich bazie SD. Zresztą już w chwili powoływania klubów istniał taki zamysł. Od I Kongresu do wybuchu II wojny światowej równoległe funkcjonowały kluby demokratyczne i Stronnictwo Demokratyczne. Tworzyły razem polityczny ruch demokratyczny, którym kierowali ci sami przywódcy. W czasie wojny SD działało pod kryptonimem „Prostokąt” w ramach państwa podziemnego, którego powstanie „oznaczało tworzenie instytucjonalnych ram dla funkcjonowania społeczeństwa polskiego pod okupacją, pozwoliło też na uporządkowanie chaosu konspiracyjnego” (Fijałkowska, Godlewski, 1996, s. 12).

W artykule prezentuje się główne aspekty myśli politycznej formułowane przez powstały u schyłku II RP ruch demokratyczny. Przeglądowi poddano kluczowe dla tego okresu dokumenty polityczne – deklaracje programowe Warszawskiego

¹ Założyciele oraz czołowi działacze SD wywodzili się najczęściej z kręgów inteligencji oraz tzw. legionowo-peowiackich. Pierwszym prezesem Rady Naczelnej SD wybranym podczas I Kongresu był dr Mikołaj Kwaśniewski, były żołnierz I Brygady Legionów Piłsudskiego, w latach 1927–1935 kolejno wojewoda tarnopolski, krakowski i poznański, od 1935 roku senator RP i wicemarszałek Senatu, prezes Związku Legionistów w Krakowie. Wiceprezesami RN zostali – prof. Marcei Handelsman z Warszawy i prof. Manfred Kriedl z Wilna, sekretarzem prof. Jerzy Langrod z Krakowa. Natomiast prezesem Zarządu Głównego SD został wybrany na wspomnianym Kongresie prof. Mieczysław Michałowicz, wybitny lekarz pediatra i naukowiec, były rektor Uniwersytetu Warszawskiego, który należał do grona bliskich przyjaciół Józefa Piłsudskiego. Wiceprezesami ZG SD zostali: płk dr Stanisław Więckowski z Łodzi, inż. Jerzy Makowiecki z Warszawy, inż. Bolesław Zubrzycki z Katowic i mecenas Stanisław Olszewski ze Lwowa.

Klubu Demokratycznego i Stronnictwa Demokratycznego. Nawiązano też do deklaracji ideowej podziemnego SD podjętej w początkach II wojny światowej.

Celem opracowania jest zatem ukazanie głównych aspektów myśli politycznej Stronnictwa Demokratycznego w latach 1937–1940. Przyjęta cezura czasowa określa lata formułowania i ukazania się dokumentów zawierających główne idee dotyczące funkcjonowania państwa z perspektywy opisywanego środowiska. Ze względu na ograniczenia czasowe i tematyczne cechujące niniejszą analizę jest to dobry punkt wyjścia do głębszej dyskusji nad formowaniem się myśli politycznej Stronnictwa Demokratycznego w tamtym okresie, z uwzględnieniem sytuacji społeczno-politycznej.

Z punktu widzenia procesu analizy dokumentów postawiono główne pytanie badawcze: jakie są najważniejsze postulaty ideowe Stronnictwa Demokratycznego w końcowym okresie II Rzeczypospolitej? Do kluczowych aspektów zaliczono propozycje Stronnictwa charakteryzujące przede wszystkim system polityczny.

Głównym założeniem badawczym jest wykorzystanie podejścia jakościowego poprzez badanie dokumentów. Zastosowano zatem metodę analizy treści. Ponadto, przydatna okazała się metoda porównawcza ukazująca różnice i podobieństwa między poszczególnymi dokumentami. Tym samym możliwe stało się nakreślenie istotnych aspektów ewolucji myśli politycznej badanego stronnictwa.

Do przygotowania poniższego przeglądu założeń ideowych wykorzystano przede wszystkim następujące materiały źródłowe w postaci dokumentów: Deklaracja Klubu Demokratycznego, Deklaracja Klubu Demokratycznego w Warszawie, Deklaracja programowa Klubu Demokratycznego, Deklaracja ideowa podziemnego Stronnictwa Demokratycznego z września 1940 roku. Stanowiły one podstawę do odtworzenia wybranych aspektów myśli politycznej.

Deklaracja programowa Warszawskiego Klubu Demokratycznego

Punktem wyjścia formułowanych tez programowych była konstatacja, że po śmierci Józefa Piłsudskiego ujawnił się w państwie kryzys przywództwa i sytuacja wewnętrzna, jak też zagraniczna Polski uległa znacznemu pogorszeniu. Analiza *Deklaracji Klubu Demokratycznego* pozwala wyodrębnić kilka podstawowych kwestii, do których odnieśli się jej twórcy. Wymienić tu trzeba problem systemu politycznego, gospodarki, polityki zagranicznej, bezpieczeństwa i niektórych zagadnień z zakresu polityki społecznej.

System polityczny Polski widziano jako demokratyczny, eksponując wymóg poszanowania praw i wolności człowieka oraz równego traktowania wszystkich obywateli bez względu na rasę, narodowość i wyznanie. Na straży praworządności powinny stać niezawisłe sądy. Gwarancji systemu demokratycznego upatrywano

w powszechnych i wolnych wyborach, które pozwolą wyłonić parlament odzwierciedlający preferencje polityczne społeczeństwa oraz zagwarantują silną władzę wykonawczą. „Taka demokracja jedynie da rękojmię niepodległości, sprawiedliwości i siły, o nią walczymy i do walki o nią wzywamy cały naród” (Deklaracja Klubu, 1964, s. 165). Najistotniejszym jej zadaniem powinna być „obrona interesów pracy”, która – jak stwierdzono – jest podstawą wszelkiej twórczości.

Nie godzono się przy tym z rozpowszechnianym wówczas przez sfery rządowe hasłem „demokracji kierowanej”; twierdzono, że jedynie „maskuje odmianę absolutyzmu” i nie rozwiąże skutecznie zadań publicznych. Uznano, że parlament – złożony z Sejmu i Senatu – nie wypełnia w należyтым stopniu przypisanych mu funkcji. Przyczynę takiego stanu widziano w „ułomnej ordynacji”; przeszkodą była też cenzura, która uniemożliwiała krytykę i prawo obywateli do rzetelnej informacji. Podkreślano, że dominującą rolę w realizowanym systemie rządzenia odgrywała policja i biurokracja, co nie zachęcało do „pracy twórczej” i sprzyjało „zobojętnieniu na losy państwa”, protekcjonizmowi, karierowiczostwu, niekompetencji i konformizmowi.

Opowiadano się przeciw nienawiści w życiu politycznym i społecznym. Nacjonalizm uznano za zjawisko, które prowadzi do „terroru, ekscesów i zamachów” i „podkopuje podstawy praworządności”. W państwie, w którym „1/3 obywateli jest rasowo lub narodowo nie polska – nacjonalizm w swym działaniu roszadającym państwo od wewnątrz zagraża jego spistości i sile” (Deklaracja Klubu, 1964, s. 165).

Ostrzegano przed totalitaryzmem; uznając, że ten typ systemu politycznego – niezależnie od rodzaju ideologii – likwiduje swobody obywatelskie, nie sprzyja rozwojowi gospodarki i destabilizuje państwo od wewnątrz. Jednocześnie ostrzegano przed narastaniem siły militarnej totalitarnych państw sąsiednich, wzrostem zagrożenia oraz niebezpieczeństwem wojny, która nie ominie Polski. Wiązano to z troską o obronność państwa, co zamierzano osiągnąć m.in. przez modernizację armii. Zdawano sobie jednak sprawę, że z uwagi na opóźnienie ekonomiczne Polski i ograniczenia finansowe będzie to trudne do wykonania. Dodawano, że obywatele powinni znać rolę i cele państwa „w obliczu nadciągającej wojny”, stan niewiedzy w tym zakresie pogłębiał niepokój społeczeństwa.

O kształcie polityki zagranicznej decydować powinna tylko racja stanu. Wzywano do „bezwzględnego nawrotu do linii Marszałka Józefa Piłsudskiego” i przeciwstawiania się podporządkowaniu polityki zagranicznej interesom „uprzywilejowanych grup lub warstw społecznych w Polsce” (Deklaracja Klubu, 1964, s. 165).

Za podstawę egzystencji i wszelkiej twórczości uznano pracę i obronę jej interesów, zdobycie dla niej należnego szacunku i zapewnienie należytej jej roli. Zwracano przy tym uwagę na duże bezrobocie, ograniczanie „zdobyczy społecznych”, „nędzę mas”, niski poziom stopy życiowej i „niepewność jutra”, co po-

głębiało opóźnienie cywilizacyjne Polski w stosunku do innych państw oraz powodowało wśród pracowników narastające poczucie krzywdy społecznej. Widziano w tym „objawy nowego kryzysu” i „wyniszczenia rasy”, co wpływało na motywację i zdolność do pracy.

Przebudowę systemu gospodarczego uznano za konieczną. Należało przy tym zmierzać do zapewnienia obywatelom miejsc pracy, likwidacji bezrobocia i wyzysku. Modernizacji wymagało też rolnictwo z uwzględnieniem zasady „ziemia dla chłopów”.

Niepokój autorów deklaracji budził stan oświaty w Polsce. Zwracano uwagę na problem analfabetyzmu, z którym władze nie mogły sobie poradzić. Spadek liczby szkół i nauczycieli przy jednoczesnym wzroście liczby ludności potęgował niekorzystne tendencje w tym zakresie. Poziom oświaty, jak też kultury uznawano za „współczynniki wewnętrznej potęgi państwa” i deklarowano działania zmierzające do eliminowania objawów „zacofania i ciemnoty”.

W deklaracji sześciokrotnie przywołano nazwisko J. Piłsudskiego, co wskazywało na istniejące w Klubie Demokratycznym w Warszawie silne więzi i szacunek do niego.

Przyjęta przez Klub Demokratyczny w Warszawie w dniu 16 października 1937 roku deklaracja programowa okazała się dokumentem uniwersalnym, który stał się wzorcem dla innych tego typu form organizacyjnych powstałych w II RP. Wokół zawartych tam też koncentrowano własne programy, jak też klubowe dyskusje i działania.

Deklaracja programowa Stronnictwa Demokratycznego

Deklaracja programowa SD uchwalona podczas I Kongresu, który obradował w Warszawie w dniach 15–16 kwietnia 1939 roku, była przede wszystkim dokumentem obszerniejszym od swej poprzedniczki. W znacznym stopniu rozbudowała i wzbogaciła zasadnicze elementy *Deklaracji programowej Warszawskiego Klubu Demokratycznego*. Składa się z dziesięciu tytułowanych części, poprzedzonych złożonym z kilku zdań wstępem. Są to kolejno: I. Człowiek – Obywatel, II. Państwo – Społeczeństwo, III. Polityka wewnętrzna, IV. Samorząd, V. Mniejszości narodowe, VI. Kultura i oświata, VII. Gospodarstwo narodowe, VIII. Praca, IX. Polityka zagraniczna, X. Zagadnienia bezpośrednie dnia dzisiejszego.

We wprowadzającym fragmencie deklaracji programowej jej twórcy nawiązali do tradycji polskich dążeń wolnościowych i demokratycznych, wezwali do skupienia się w szeregach SD ludzi gotowych do bezinteresownej obrony niepodległości Ojczyzny, do tworzenia jej potęgi i siły. W przedstawionej hierarchii wartości w centralnym miejscu usytuowano człowieka z prawem do swo-

bodnego rozwoju; wszelką działalność należało podporządkować jego dobru. Za podstawę życia publicznego uznano wolności obywatelskie, sprawiedliwość społeczną, uczciwość w relacjach wewnątrz krajowych i międzynarodowych oraz bezpieczeństwo (Deklaracja Programowa, 1964, s. 515). Te priorytety stały się wyznacznikami myśli programowej i miały łączyć członków i sympatyków SD. Takim spoiwem miał być też szacunek i życzliwa pamięć o J. Piłsudskim. Podkreślono, że po jego śmierci „w polskim życiu publicznym wzmogła się chaotyczność i poczęła dominować demagogia” (Deklaracja Programowa, 1964, s. 516). Jednocześnie winę za taki stan przypisywano różnym koteriom, które jedynie partykularnie powoływały się na przeszłość legionową, głosiły „bankructwo demokracji” i nie proponowały w zamian nic, prócz intryg; przedstawiały i stosowały metody „będące jaskrawym zaprzeczeniem najszczytniejszych kart naszych dziejów” (Deklaracja Programowa, 1964, s. 516).

Zgodnie z przyjętą logiką programową, część I deklaracji zatytułowano „Człowiek – Obywatel”. Wyrażono tu pogląd, że o dobrej organizacji państwa przesądza swobodny rozwój jednostek ludzkich zamieszkujących jego terytorium; w szczególności ich osobowość, uzdolnienia i inicjatywy twórcze. Natomiast relacje obywatel – państwo obustronnie powinny być wolne od „nieufności, podejrzliwości i fałszu”. Dla obywatela państwo ma być „wspólnym dobrem, wobec którego obowiązuje nakaz ofiarnej codziennej pracy”. Dla państwa obywatel musi być równoprawnym partnerem, a nie tylko obiektem rządzenia. Życiu całej wspólnoty powinna towarzyszyć życzliwość międzyludzka, sprawiedliwość społeczna, wolność myśli i swoboda sumienia.

W części II deklaracji pt. „Państwo – Społeczeństwo” uznano, że jedynie system demokratyczny stwarza Polsce szansę wszechstronnego rozwoju, jest „godny wolnego narodu” i zapewni właściwe relacje między rządzącymi i rządzonymi. „Widziano potrzebę złagodzenia represyjności kar oraz ograniczenia sądenia w trybie administracyjnym” (Szustek, 1992, s. 2). Poszanowanie prawa i wolności obywatelskich oraz niezawisłość sądów muszą być respektowane niezależnie od woli sprawujących władzę. „Wszelki zaś ustrój przemocy i ucisku wcześniej czy później musi doprowadzić kraj i naród do katastrofy” (Deklaracja Programowa, 1964, s. 517).

W kolejnej części III deklaracji pt. „Polityka wewnętrzna” rozwinięto myśl dotyczącą kwestii podziału władzy, jednej z podstawowych zasad demokracji (Żebrowski, 2015, s. 54–76), jak też roli wojska w państwie. Efektywność systemu rządów łączono z silną władzą wykonawczą, która miała należeć do prezydenta i powoływanego przezeń rządu. „Należyte uwzględnienie prerogatyw głowy państwa” miało zapewnić trwałość demokracji i skutecznie hamować „przerosty parlamentaryzmu i biurokracji” (Deklaracja Programowa, 1964, s. 517). Natomiast obowiązkiem rządu, oprócz wykonania standardowych zadań, miało być „wychod-

wanie administracji cywilnej i wojskowej w poszanowaniu konstytucji” oraz przeciwdziałanie wykorzystaniu organów państwowych „do celów doraźnej polityki grup uprzywilejowanych” (Deklaracja Programowa, 1964, s. 518). Pełnię władzy ustawodawczej oddano parlamentowi, który ponadto miał sprawować kontrolę polityczną nad rządem. Parlament miał pochodzić z wolnych wyborów „dokonywanych bez nacisku administracji”. Tylko wówczas będzie mógł być organem przedstawicielskim narodu i efektywnie wykonać przypisane mu funkcje. Władzę sądowniczą uznano za ważny czynnik stabilności państwa. W tym kontekście ponownie akcentowano wymóg niezawisłości sędziów jako niezbędny warunek „zaufania obywateli do wymiaru sprawiedliwości”. Do badania konstytucyjności tworzonego prawa proponowano powołać trybunał konstytucyjny, a sądownictwo w trybie administracyjnym „ograniczyć wyłącznie do wykroczeń”. Doceniano rolę i wpływ opinii publicznej na sprawne działanie państwa i eliminowanie samowoli władzy. W związku z tym opowiadano się za wolnością prasy i swobodą zrzeszania się. Zdawano sobie sprawę, że racją bytu państwa jest zapewnienie mu suwerenności, co wiązano z siłą obronną „zespoleonego z całym społeczeństwem” wojska. Podkreślano, że wojsku trzeba stworzyć „wszystkie moralne i techniczne warunki”, żeby mogło bronić niepodległości Polski. Jednocześnie przestrzegano przed zgubnymi skutkami wykorzystywania wojska do celów polityki partyjnej.

Część IV deklaracji nosi tytuł „Samorząd”. Zachęcano tu do rozbudowy przewidzianych w konstytucji „wszystkich rodzajów i stopni samorządu”. Samorząd terytorialny, zawodowy i gospodarczy uznali autorzy deklaracji za najważniejsze formy współdziałania obywateli w zarządzaniu krajem i „szkołę wyrobienia politycznego”. Stwierdzono przy tym, że samorząd nie może być ograniczony nadzorem rządu i koncentrować się jedynie na wykonywaniu jego poleceń. Podkreślono, że skuteczny może być tylko samorząd pochodzący z demokratycznych wyborów; cechujący się samodzielnością materialną i zadaniową; kierowany przez „mężów zaufania obywateli”, a nie przez „zawodowy czynnik biurokratyczny” będący wynikiem rządowych nominacji. Jednocześnie zaznaczono, że administracja samorządowa i administracja rządowa powinny stanowić dwa odrębne „działy zarządzania w państwie” (Deklaracja Programowa, 1964, s. 518).

W części V deklaracji sformułowano uwagi dotyczące mniejszości narodowych mieszkających w Polsce. Opowiedziano się za politycznym, gospodarczym i kulturalnym równouprawnieniem wszystkich obywateli Rzeczypospolitej. Z nazwy wymieniono mniejszość ukraińską, białoruską i żydowską (Prekerowa, 1981, s. 25–26)². Wyrażono przeświadczenie, że swobodny rozwój własnej kul-

² „Powstałe poza obrębem OZN ugrupowania o rodowodzie piłsudczykowski miały na »kwestię żydowską« odmienne zapatrywania. Wyrosłe w tym kręgu ideowym Kluby

tury doprowadzi do „zespolenia” mniejszości narodowych z państwem polskim (Deklaracja programowa, 1964, s. 519).

Natomiast w części VI deklaracji pt. „Kultura i oświata” wskazano przede wszystkim na obowiązki państwa wobec tych dwóch dziedzin, które zawsze wpływały na kształtowanie tożsamości narodowej i przesądzały o możliwościach rozwojowych państwa. Zdaniem SD, podniesienie poziomu oświaty w Polsce wymagało od władz krajowych i samorządowych działań zmierzających do likwidacji „wszelkich form zacofania, a zwłaszcza analfabetyzmu”; zapewnienia bezpłatnej oświaty powszechnej oraz swobodnego dostępu młodzieży do szkół średnich i wyższych; stworzenia nauczycielom podstaw „należytej egzystencji moralnej i materialnej”; rozszerzenia pomocy stypendialnej i systemu burs. Opowiedziano się za powszechnym dostępem do kultury polskiej oraz podkreślono, że państwo powinno „otaczać opieką” i sprzyjać swobodnemu rozwojowi wszystkich jej dziedzin. Jednocześnie apelowano o „całkowite poszanowanie oryginalności twórczej”. W tym fragmencie deklaracji odniesiono się też do spraw religijnych. Domagano się tolerancji wobec wszystkich wyznań. Uznano, że nadużywanie religii i wykorzystywanie jej do celów politycznych nie może mieć w Polsce miejsca, prowadzić bowiem będzie do „podsycania nienawiści grupowych i szerzenia wstecznicstwa” (Deklaracja programowa, 1964, s. 520).

Uwagi dotyczące gospodarki umieszczono w części VII deklaracji zatytułowanej „Gospodarstwo narodowe”. Trwałe podniesienie dobrobytu ludności wiązano z przebudową istniejącego systemu gospodarczego, co powinno doprowadzić do zapewnienia każdemu pracy i sprawiedliwego udziału w dochodzie społecznym. Realizacji tych celów miała sprzyjać gospodarka planowa. Planowość gospodarki polegać miała „z jednej strony na przejęciu przez Państwo i Samorzady podstawowych działów gospodarki, z drugiej zaś strony na kontroli i opiece nad gospodarką prywatną” (Deklaracja programowa, 1964, s. 520). Przebudowę systemu gospodarczego wiązano też z reformą rolną, która powinna zabezpieczyć interesy małych i bezrolnych chłopów; rozwojem spółdzielczości rolniczej; powstaniem licznych zakładów przetwórczych i rzemieślniczych. Modernizacja gospodarki rolnej w takim kierunku złagodzić miała istniejące na wsi bezrobocie.

W części VIII deklaracji programowej pt. „Praca” stwierdzono, że „chłop, robotnik i pracownik umysłowy jako wytwórcy dóbr materialnych i duchowych,

Demokratyczne i Stronnictwo Demokratyczne przeciwstawiały się całkowicie deklaracjom OZN, postulując utrzymanie równych praw dla wszystkich obywateli Rzeczypospolitej bez względu na narodowość i wyznanie i sprzeciwiając się wszelkim formom antysemityzmu jawnego czy ukrytego”.

są podstawowym czynnikiem wszelkiej gospodarki” (Deklaracja programowa, 1964, s. 521). Wobec tego należało: zrealizować szeroki zakres ustawodawstwa dotyczącego ochrony pracy oraz udziału pracowników w zyskach i kontroli przedsiębiorstw; zracjonalizować upowszechnienie ustawodawstwa ubezpieczeniowego; respektować swobodny rozwój związków zawodowych; wykonywać zadania opieki społecznej zgodnie z obowiązującymi przepisami; przeciwdziałać chorobom społecznym.

W części IX deklaracji pt. „Polityka zagraniczna” sformułowano główne jej zasady i zadania władz państwowych w tym zakresie. Podstawę skutecznej polityki zagranicznej wiązano z „własną potęgę zbrojną”, „gospodarczymi i duchowymi zasobami bogactwa narodowego”, sojuszami z państwami „o solidarnych interesach” oraz kierowaniem się „własną ideologią pokojową przeciwstawną wszelkim zamiarom agresji”. Niezależna polityka zagraniczna Polski powinna zmierzać do skonsolidowania sojuszu z Francją oraz zbliżenia z Wielką Brytanią i Stanami Zjednoczonymi Ameryki. Zacieśniać należało też stosunki polityczne i gospodarcze z narodami czeskim, słowackim i litewskim, co sprzyjać miało budowaniu autorytetu Polski, jako siły reprezentującej interesy Europy Centralnej. Polska polityka zagraniczna powinna tworzyć perspektywy bezpiecznego bytu narodowego (Deklaracja programowa, 1964, s. 522).

Ostatniej, X części deklaracji programowej nadano tytuł „Zagadnienia bezpośrednie dnia dzisiejszego”. W istocie znalazły się tu związane odniesienia do stanu systemu politycznego ówczesnej Polski i kierunków jego ewolucji. Oceniono, że stopniowe „uleganie prądom nacjonalistyczno-totalistycznym” jest niekorzystne i niebezpieczne. W związku z tym za najpilniejsze uznano stworzenie demokratycznej podstawy do rządzenia, co miała umożliwić zmiana ordynacji wyborczej. Postulowano „swobodny wybór do ciał parlamentarnych również kandydatów zgłaszanych bezpośrednio przez grupy obywateli” (Deklaracja programowa, 1964, s. 522).

Deklaracja ideowa podziemnego Stronnictwa Demokratycznego

Wybuch II wojny światowej sprawił, że obywatele II Rzeczypospolitej znaleźli się w strefie działania systemów totalitarnych. Represje, terror i ludobójstwo na niespotykaną dotąd skalę stały się normą i elementem ich codziennego życia zarówno w warunkach okupacji niemieckiej, jak i radzieckiej. Miały doprowadzić do zagłady społeczeństwa polskiego.

Działania wojenne przerwały też niedawno rozpoczętą działalność SD (Wosiński, 1980). Nie pozwoliły na jej rozwinięcie i wcielenie w życie programu politycznego w warunkach wolnego państwa (Fagelzang-Adler, 2003, 2016).

Działacze klubów demokratycznych i SD z wytworzoną przez wojnę sytuacją nie godzili się (Tyszkiewicz, 2013). Przeszli natychmiast do czynnej walki zbrojnej i propagandowej z okupantem niemieckim i radzieckim, walki związanej z obroną kraju. Już w październiku 1939 roku „środowiska przywódcze niemal wszystkich głównych partii politycznych podjęły decyzje o podjęciu działalności konspiracyjnej” (Paczkowski, 1998, s. 49). Decyzją władz Polski Podziemnej, znajdujące się w strefie wpływów obozu londyńskiego SD prowadziło działalność wojenną, jak już wspomniano, pod kryptonimem „Prostokąt” (Stronnictwo Demokratyczne, 1967, s. 24). Członkowie SD „Prostokąt” przez cały okres okupacji uczestniczyli w zbrojnych organizacjach Polski Walczącej, będąc często inicjatorami ich powstania. Prowadziło SD ożywioną działalność propagandowo-prasową wydając „Myśl Społeczno-Polityczną”, „Dziennik Polski”, tygodnik „Polska Walcząca” oraz „Nowe Drogi” będące organem teoretycznym SD (Dzięciowski, 1988, s. 109).

W kwestii przyszłego systemu politycznego i społeczno-gospodarczego wypowiadały się niemal wszystkie organizacje podziemne, w tym „bardzo aktywni demokraci, skupieni w różnych grupach konspiracyjnych ze Stronnictwem Demokratycznym w pierwszej kolejności” (Fijałkowska, Godlewski, 1996, s. 13). Manifestowane od początku wojny cele SD sprecyzowano w „Deklaracji ideowej podziemnego Stronnictwa Demokratycznego” we wrześniu 1940 roku (Deklaracja ideowa, 1988, s. 114–117). Był to jednocześnie trzeci dokument demokratów mający cechy programu, po „Deklaracji Warszawskiego Klubu Demokratycznego” z 16 października 1937 roku i „Deklaracji Programowej Stronnictwa Demokratycznego” z 16 kwietnia 1939 roku. Zawarte w „Deklaracji ideowej” takie zwroty, jak „Polska [...], rozdarta pomiędzy dwóch zaborców, zgładzona ich wyrokiem z mapy Europy”, „walka z posiewem hitleryzmu i bolszewizmu” świadczą, że dwie totalitarne agresje zaistniałe we wrześniu 1939 roku SD traktowało nie tylko jako barbarzyństwo, ale też jako kolejny rozbiór Polski. Zaś ideologię państwa radzieckiego za równoznaczną z niemiecką, tak samo zbrodniczą i obcą polskiej mentalności narodowej.

Zaznaczono w deklaracji, że wprawdzie nie wszyscy Polacy mogli brać udział w boju orężnym, ale wszyscy powinni uczestniczyć w walce cywilnej – „cichej i nieubłaganej, ofiarnej wprawdzie, ale nieodzownej dla uzyskania należytej postawy na »dzisiaj« i przygotowania skutecznej obrony i zwycięstwa na »jutro«” (Deklaracja ideowa, 1988, s. 114). Jako zadania bieżące dla znajdujących się pod okupacją Polaków zalecano „obronę godności Narodu”, przeciwdziałanie „upadkowi ducha” i defetyzmowi, niepoddawanie się ideologii okupantów. Mając na uwadze przyszłość trzeba będzie zerwać ze wszystkim, co było złe w bliższej i dalszej przeszłości, z „tandetą w pracy społecznej i publicznej,

z łgarstwem i tchórzostwem w postawie obywatelskiej” (Deklaracja ideowa, 1988, s. 114). Wierzo w zwycięstwo i wolną Polskę, w której obywatele wybiorą na podstawie demokratycznej ordynacji parlament, a rząd będzie pozostawał pod „faktyczną kontrolą” tego „przedstawicielstwa społecznego”. Po przywróceniu polskich władz państwowych niezbędna będzie gwarancja praw człowieka i obywatela, rozbudowa różnych form samorządu, reforma rolna, „sprawiedliwa i rozumna” polityka społeczna. Ważne będzie zapewnienie obywatelom pracy, sprawiedliwego podziału dóbr oraz dostępu do szkół różnych szczebli. Wszystkie mniejszości narodowe, które znajdują się na terytorium Polski, muszą korzystać z pełni praw i mieć zapewnioną możliwość rozwoju własnej kultury.

Ożywiona działalność zbrojna i propagandowa SD „Prostokąt” (Żebrowski, 2003, s. 27–32) spowodowała falę aresztowań i represji. Wielu członków SD zostało za swą aktywność konspiracyjną rozstrzelanych bądź zamordowanych w inny sposób (Nazarewicz, 1986, s. 74–98)³. Mimo tego program polityczny zjednywał Stronnictwu w warunkach wojny wielu zwolenników.

Zakończenie

Myśl polityczna formułowana w latach 1937–1939 przez ruch demokratyczny najpełniej została wyrażona w deklaracjach programowych Warszawskiego Klubu Demokratycznego i Stronnictwa Demokratycznego.

W dokumentach tych przede wszystkim stwierdzono, że wszechstronny rozwój Polski możliwy jest jedynie w warunkach systemu demokratycznego z prawami człowieka, swobodą zrzeszania się, wolnymi wyborami, reprezentatywnym politycznie parlamentem, silną władzą wykonawczą i niezawisłymi sądami. Natomiast wszelkie ograniczenia w tym zakresie zagrożą bezpieczeństwu i suwerenności Polski. Za najważniejsze formy współdziałania obywateli w rządzeniu uznano samorząd terytorialny, zawodowy i gospodarczy. Jednocześnie ostrzegano przed systemem totalitarnym, w którego warunkach państwo przejmie pełnię władzy nad obywatelami. Uznano też, że nacjonalizm jest szkodliwą ideologią społeczno-polityczną i nie sprzyja prawidłowemu działaniu państwa.

³ Stanisław Więckowski, dr medycyny, płk, od 1940 r. prezes SD „Prostokąt”, zginął w Oświęcimiu w 1942 r.; Mieczysław Bilek, prawnik, od 1942 r. prezes SD „Prostokąt”, rozstrzelany 29 V 1943 r.; Halina Nieniewska, nauczycielka, rozstrzelana w 1942 r.; Antoni Wieczorkiewicz, dr filozofii, aresztowany w czerwcu 1941 r., zginął w Oświęcimiu w lutym 1942 r.; Marcei Handelsman, prof., wybitny historyk, aresztowany w 1944 r., zmarł w 1945 r.; Halina Krahelska, publicystka, aresztowana w lipcu 1944 r.; Mieczysław Mak-Piątkowski, zginął w obozie koncentracyjnym w Flossenbergu; i wielu innych.

Zwiększeniu powinna ulec siła wojska, aby mogło bronić niepodległości Polski. W warunkach zbliżającej się wojny modernizację armii uznano za niezbędną. Ze zdolnościami obronnymi łączono skuteczną politykę zagraniczną, która powinna być podporządkowana wyłącznie racji stanu. Sojusze z Francją, Wielką Brytanią i Stanami Zjednoczonymi Ameryki miały gwarantować bezpieczeństwo. Polskę widziano jako siłę reprezentującą interesy Europy Centralnej.

Zdaniem założycieli SD, gospodarka planowa miała być dźwignią rozwoju, zapewnić każdemu pracę i sprawiedliwy udział w dochodach państwa. Natomiast reforma rolna miała zabezpieczyć interesy małorolnych i bezrolnych chłopów i zmniejszyć bezrobocie na wsi. Korzystnym zmianom w Polsce sprzyjać miał swobodny rozwój kultury, nauki oraz podniesienie poziomu oświaty. Dobro uznano za kluczową wartość życia społeczno-politycznego i gospodarczego.

Stanowisko demokratów w sprawie wybuchu II wojny światowej znalazło odzwierciedlenie w „Deklaracji ideowej podziemnego Stronnictwa Demokratycznego” przyjętej w 1940 roku. Dwie totalitarne agresje z września 1939 roku, Niemiec i Związku Radzieckiego, uznano za kolejny rozbiór Polski. Jednocześnie optowano za demokracją parlamentarną jako systemem politycznym wolnej Polski; rozwiązanie to miało być gwarancją sprawnego i silnego państwa.

Poglądy, propozycje, sądy i wnioski zawarte w analizowanych dokumentach stanowią istotny element myśli politycznej prezentowanej przez SD w toku swych dziejów. Aktywność intelektualna twórców SD obejmowała idee odnoszące się do szerokiego spektrum spraw związanych z organizacją społeczeństwa i państwa. Do zaprezentowanej wówczas myśli politycznej w SD niejednokrotnie nawiązywano, np. w 1958 roku – podczas VI Kongresu (Wytyczne działalności, 1956), w 1981 roku – podczas XII Kongresu (Dokumenty, 1981) czy w 1989 roku – podczas XIV Kongresu (Dokumenty, 1989). Była ona fundamentem przyjmowanych wtedy programów działania. Założyciele SD przyczynili się zatem do powstania zasobów, które służyły formułowaniu celów w okresach późniejszych.

Bibliografia

- Ajnenkiel, A. (1975). *Parlamentaryzm II Rzeczypospolitej*. Wiedza Powszechna.
- Czubiński, A. (1998). *Stronnictwo Demokratyczne (1937–1989). Zarys dziejów*. Instytut Historii UAM.
- Deklaracja ideowa podziemnego Stronnictwa Demokratycznego z września 1940 r. (1988). *Zeszyty Historyczno-Polityczne Stronnictwa Demokratycznego*, 1.
- Deklaracja Klubu Demokratycznego w Warszawie (1964). W: *Materiały do historii Klubów Demokratycznych i Stronnictwa Demokratycznego w latach 1937–1939*, cz. 1.
- Dokumenty i materiały XII Kongresu Stronnictwa Demokratycznego (1981).
- Dokumenty XVI Kongresu Stronnictwa Demokratycznego (1989).

- Dzięciołowski, S. (1982). *Ewolucja myśli politycznej Stronnictwa Demokratycznego w latach 1937–1982*. Instytut Historii UAM.
- Dzięciołowski, S. (1988). Archiwalia. *Zeszyty Historyczno-Polityczne Stronnictwa Demokratycznego*, 1.
- Fogelzang-Adler, E. (2003). Działalność konspiracyjna Stronnictwa Demokratycznego (1939–1945). *Studia Historica*, 223–240.
- Fogelzang-Adler, E. (2013). Oblicze ideowo-programowe Klubu i Stronnictwa Demokratycznego w Łodzi w latach 1937–1939 w świetle prasy. *Studia Historica*, 162–174.
- Fogelzang-Adler, E. (2016). Działalność programowa Stronnictwa Demokratycznego w latach 1940–1944: deklaracje programowe, programy, broszury konspiracyjne. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis Studia ad Bibliothecarum Scientiam Perinentia*, 314–327.
- Fijałkowska, B., Godlewski, T. (1996). *Polskie dylematy polityczne 1939–1995*. WSP w Olsztynie.
- Grzędziński, J. (1979). Przyczynki do historii ruchu demokratycznego w latach 1937–1939, cz. 2. *Zeszyty Historyczno-Polityczne Stronnictwa Demokratycznego*, 3.
- Nazarewicz, R. (1986). Z ponurych kart okupacyjnej historii. Morderstwa polityczne na działaczach demokratycznych. *Zeszyty Historyczno-Polityczne Stronnictwa Demokratycznego*, 2: 74–98.
- Paczkowski, A. (1998). *Pół wieku dziejów Polski 1939–1989*. Wyd. Nauk. PWN.
- Prekerowa, T. (1981). *Konspiracyjna Rada Pomocy Żydom w Warszawie 1942–1945*. Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Rajewski, A. (1987). *Urzeczywistniać demokrację*. Epoka.
- Stronnictwo Demokratyczne w latach 1937–1965* (1967). Epoka.
- Sikorski, S. (1981). Społeczno-polityczne oblicze klubów demokratycznych i Stronnictwa Demokratycznego w latach 1937–1939, *Zeszyty Historyczno-polityczne SD*, 2(29).
- Szustek, A. (1992). *Model władzy w myśli politycznej Stronnictwa Demokratycznego*, rękopis z 1992 r. w zbiorach autora.
- Tyszkiewicz, A. (2013). W okowach „Demokratycznego centralizmu” – przypadek Stronnictwa Demokratycznego w PRL. *Politeja*, 3 (25): 51–68.
- Wosiński, H. (1980). *Stronnictwo Demokratyczne w latach II wojny światowej*. Epoka.
- Wytyczne działalności politycznej Stronnictwa Demokratycznego, (1956). *Tygodnik Demokratyczny*, 29.
- Zebranie organizacyjne Klubu Demokratycznego w Warszawie (1964). W: *Materiały do historii Klubów Demokratycznych i Stronnictwa Demokratycznego w latach 1937–1939*, cz. 1.
- Żebrowski, W. (2008). *Ewolucja systemu politycznego Polski w latach 1918–2007*. Olsztyńska Szkoła Wyższa.
- Żebrowski, W. (2003). *Stronnictwo Demokratyczne w warunkach demokratyzacji ustroju politycznego*. Olsztyńska Szkoła Wyższa.
- Żebrowski, W. (2015). *Teoria współczesnych systemów politycznych*, wyd. 2 uzupełnione. Wyd. UWM.

*

Political thought of the Democratic Party in 1937–1940

Abstract

The aim of the article is to present the main aspects of the political thought of the democratic movement in Poland formulated in the years 1937–1940. The key program documents for this period were examined. As a result of the analysis, an outline of the organization of the social, political and economic space of the Republic of Poland, proposed by the Democratic Party, was presented. In the pre-war SD it was argued that the country's development was possible only under the conditions of a democratic system, and that restrictions in this regard would threaten the security and sovereignty of Poland. The attitude of this formation to the outbreak of World War II was also shown. The political thought that was shared by the founders of the SD significantly influenced the future generations of members of this party, and often inspired them to undertake political activities.

Keywords: Poland, Democratic Club, Democratic Party, political thought